

Створено викладачами
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
у рамках проєктів «Цифровий дендрологічний гід Житомира»
та «Дендрологічні таємниці парку родини Шодуар»

Цифровий гід

Співфінансується Європейським Союзом та
Британською Радою в Україні за підтримки
Житомирської міської ради
КП «Парк» Житомирської міської ради

Про що розкажуть дерева?

Довідник

ПРО ЩО РОЗКАЖУТЬ ДЕРЕВА?

ДОВІДНИК

Укладачі:

Лариса АСТАХОВА
Людмила ВАСІЛЬЄВА
Віктор КИРИЧЕНКО
Людмила КОНСТАНТИНЕНКО
Руслана РОМАНЮК

Житомир 2021

УДК 582.091(477.42)

П 78

*Рекомендовано до друку вченою радою
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Рецензенти:

Олена ЖИТОВА, доктор біологічних наук, професор, завідувачка кафедри біології та захисту лісу Поліського національного університету

Наталія ПОЛІЩУК, кандидат педагогічних наук, старший викладач КЗ «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної Ради

Олександр ГАРБАР, доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри екології та географії

П 78 Про що розкажуть дерева? [довідник] / Л. Астахова, Л. Васільєва, В. Кириченко, Л. Константиненко, Р. Романюк / за заг. редакцією Р. Романюк. – Житомир, 2021 – 32 с.

У довіднику в науково-популярній формі розповідається про деякі деревні рослини популярних зон відпочинку міста Житомира. До кожної рослини дано фото, українська і латинська назви, поширення, ботанічний опис, практичне значення, а також цікаві факти з біології та екології виду.

Довідник рекомендовано науково-педагогічним працівникам закладів вищої і післядипломної педагогічної освіти, вчителям біології, керівникам гуртків, учням закладів загальної середньої освіти, студентам.

Створено викладачами Житомирського державного університету імені Івана Франка у рамках проектів «Цифровий дендрологічний гід Житомира» та «Дендрологічні таємниці парку родини Шодуар».

© Л. Астахова, 2021

© Л. Васільєва, 2021

© В. Кириченко, 2021

© Л. Константиненко, 2021

© Р. Романюк, 2021

© Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2021

ВСТУП

Прогулюючись вулицями міста, відпочиваючи в його парках і скверах, ми помічаємо різноманітні дерева і кущі. Одні з них милують око своїм цвітом чи яскравими плодами, інші – незвичною формою крони чи листя. А чи знаємо ми, як називаються ці рослини, звідки вони походять, яке практичне значення мають, яку роль у природі, історії, культурі людства відіграють? На жаль, коло рослин, відомих пересічній людині, переважно дуже вузьке. Через зайнятість, швидкий темп життя, урбанізацію, ми втрачаємо здатність чути і бачити світ природи довкола нас.

Дерева – невід’ємна важлива складова міських екосистем, цінний ресурс для покращення психічного і фізичного здоров’я людини. Дерев’янисті рослини – це цілий «космос» посеред міста. Вони забезпечують продукування кисню та очищення повітря від пилу, виділяють фітонциди, що знищують патогенні мікроорганізми. Це – джерело естетичної насолоди людей, натхнення поетів і художників. Паркові зелені зони та вулиці міста поєднали дерева і кущі з різних куточків планети, серед яких рослини, що мають лікувальне, практичне, декоративне значення, іноді оповиті легендами та історіями життя.

У 2019 році викладачі Житомирського державного університету імені Івана Франка отримали грант міського голови для обдарованої молоді на реалізацію проекту «Цифровий гід «Дендрологічні таємниці парку родини Шодуар»». У 2021 році за підтримки проекту «Зміцнення міжсекторальної співпраці для соціальної згуртованості (SC3)», що співфінансується Європейським Союзом та Британською Радою в Україні, авторський колектив переїг із проектом соціальної дії «Цифровий дендрологічний гід Житомира». Завдяки цим двом проектам було встановлено інформаційні таблички з QR-кодами у зонах відпочинку Житомира. Кожна з них містить назву рослини та код, при розпізнаванні якого відкривається сторінка з фото, відомостями про вид, його походження, біологічні особливості, практичне значення та «цікавинки», пов’язані із рослиною. Так у Житомирі створено своєрідний цифровий інформаційний простір, який можна використовувати індивідуально, зчитуючи смартфоном інформацію під час прогулянок парком; для проведення уроків біології та природознавства для учнів просто неба; вивчення фахових дисциплін студентами-біологами, екологами, вчителями природничих дисциплін.

Метою цього довідника є знайомство читачів із біорізноманіттям рослин зелених зон міста. Цей цифровий дендрологічний гід Житомира допоможе здобувачам освіти, вчителям, викладачам відкрити таємниці дерев, які оточують людину; стане методичним порадиником при проведенні ботанічних екскурсій, квестів, уроків, занять гуртків.

Автори

ЗМІСТ

БАРБАРИС ЗВИЧАЙНИЙ (<i>Berberis vulgaris</i> L.) — рослина щастя і удачі, цілюще зілля від тисячі хвороб.....	5
БУК ЛІСОВИЙ або ЄВРОПЕЙСЬКИЙ (<i>Fagus sylvatica</i> L.) — «дерево-книга».....	6
ВИШНЯ ДРІБНОПИЛЬЧАСТА або САКУРА (<i>Prunus serrulata</i> L.) — японський символ жіночої молодості та краси	7
В'ЯЗ ШОРСТКИЙ (<i>Ulmus glabra</i> Huds.) — «чорне дерево».....	8
ГІНГГО ДВОЛОПАТЕВЕ (<i>Ginkgo biloba</i> L.) — китайський «сріблястий абрикос»	9
ГЛЕДИЧІЯ ТРИКОЛЮЧКОВА (<i>Gleditschia triacanthos</i> L.) — «дерево воїн».....	10
ГОРІХ МАНЬЧЖУРСЬКИЙ (<i>Juglans mandshurica</i> Maxim.) — «жолудь Юпітера».....	11
ДУБ ЗВИЧАЙНИЙ (<i>Quercus robur</i> L.) — символ сили, мужності, вогню, довголіття.....	12
ДУБ СКЕЛЬНИЙ (<i>Quercus petraea</i> (Matt.) — національний символ Уельсу.....	13
ДУБ ЧЕРВОНИЙ (<i>Quercus rubra</i> L.) — державний символ Нью-Джерсі....	14
КАШТАН ЇСТІВНИЙ (<i>Castanea sativa</i> Mill.) — «хлібне дерево».....	15
МАГНОЛІЯ КОБУС (<i>Magnolia kobus</i> DC.) — символ непорочності, благородства, наполегливості і любові.....	16
МОДРИНА ЄВРОПЕЙСЬКА (<i>Larix decidua</i> Mill.) — рекордсмен Книги рекордів Гіннеса (найбільш морозостійке дерево), «хвойний дуб».....	17
ПЛАТАН ЗАХІДНИЙ (<i>Platanus occidentalis</i> L.) — «дерево-гудзик», «безсоромниця».....	18
СВИДИНА БІЛА (ДЕРЕН БІЛИЙ) (<i>Swida alba</i> (L.) Opiz. (<i>Cornus alba</i> L.) — «собаче дерево», «білий кизил»	19
СПРЕЯ ВАНГУТТА (<i>Spiraea</i> × <i>vanhouttei</i> (Briot) Zabel) — чагарник-«наречена».....	20
СУМАХ ПУХНАСТИЙ (<i>Rhus typhina</i> L.) — «оцтове дерево».....	21
ФОРЗИЦІЯ ПОНИКЛА (<i>Forsythia suspensa</i> (Thunb.) — символ весни і сонця.....	22
ЧУБУШНИК (<i>Philadelphus coronarius</i> L.) — «місячне світло кохання».....	23
ШОВКОВИЦЯ ЧЕРВОНА , форма плакуча (<i>Morus rubra</i> L. f. <i>pendula</i>) — «дерево життя», тутове дерево.....	24
ЯЛІВЕЦЬ ЗВИЧАЙНИЙ (<i>Juniperus communis</i> L.) — символ вічного життя.....	25
ЯЛІВЕЦЬ КОЗАЦЬКИЙ (<i>Juniperus sabina</i> L.) — зброя проти злих духів.	26
ЯЛИНА КОЛЮЧА форма блакитна (<i>Picea pungens</i> Engelm. f. <i>glauca</i>) — символ штатів Юта та Колорадо у Сполучених Штатах Америки.....	27
ЯСЕН ЗВИЧАЙНИЙ (<i>Fraxinus excelsior</i> L.) — «дерево пізнання», символ мудрості, життя, страждання.....	28

БАРБАРИС ЗВИЧАЙНИЙ

Berberis vulgaris L.

Латинська назва рослини *Berberis* походить від арабського, оскільки саме араби привозили барбарис з місць, населених берберами. З XVI століття барбарис зустрічався в садах в Англії, сьогодні широко культивується в Західній Європі і Північній Америці. За приблизними підрахунками існує понад 200 видів роду Барбарис. Найбільш поширеним декоративним видом, що налічує багато сортів, є барбарис звичайний – *Berberis vulgaris*.

ОПИС. Барбарис звичайний – гіллястий листопадний чагарник заввишки до 3-х метрів. Гілки, на яких супротивно розташовані зелені еліптичні листочки, вкриті трійчастими колючками. Квітки маленькі, жовтого кольору, зібрані в пониклих пазушних китицях. Мають специфічний запах. Плід – яскраво-червона довгастоеліптична ягода, кисла на смак.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Барбарис – популярна рослина, яка часто зустрічається в парках і приватних садах. Рекомендується для створення живих огорож, бордюрів, поодиноких і групових посадок.

З лікувальною метою використовують листки, кору й корені рослини. Плоди їстівні, містять велику кількість вітамінів С і Е, використовуються у кондитерській та лікєро-горілчаній промисловості. Сушені ягоди часто застосовують в якості приправ до страв з рису. Це гарна медоносна рослина. Барбарисовий мед золотисто-жовтий, з ніжним солодким смаком.

ЦЕ ЦІКАВО... Барбарис відомий як лікарська рослина ще в Стародавньому Вавилоні та Індії. У асирійській бібліотеці в написах на глиняних дощечках, зроблених за 650 років до нашої ери, плоди барбарису згадуються як засіб, що очищає кров. В Середні віки плоди і коріння барбарису широко застосовувалися при жовтяниці, цинзі й інших захворюваннях. Використовувався він і як противоотрутний засіб.

У Стародавній Греції і Римі барбарис вирощували в кожному саду, тому що вірили, що ця рослина приносить щастя й удачу. У тибетських монастирях барбарис вважався рослиною, яка продовжує молодість, а також цілющим зіллям проти тисячі захворювань.

БУК ЛІСОВИЙ (ЄВРОПЕЙСЬКИЙ)

Fagus sylvatica L.

Бук лісовий – одне з найпоширеніших дерев карпатської флори (звідси і назва географічної області – Буковина).

ОПИС. Тіневитривале, теплолюбне дерево. Роста повільно, досягаючи до 50 м заввишки. Має могутню, густу і розлогу крону. Листки яйцеподібної форми, мають високий вміст дубильних речовин, тому довго не гниють. Цвіте у квітні-травні. Квітки одностатеві. Плід – бурий тригранний горішок (до 1,5 см завдовжки), достигає у вересні.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Плоди є кормом для лісових тварин. Раніше борошно з букових горішків додавали до тіста, з якого пекли хліб, а також отримували з них олію. Деревина бука міцна, тверда, має гарну текстуру, тому використовується для виготовлення меблів, фанери, паркету, музичних інструментів, а також паперу, целофану, штучної шкіри. Важко переоцінити роль буку у виробленні кисню, очистці повітря та збереженні вологи у ґрунті.

ЦЕ ЦІКАВО... Плід цього дерева – горіх, що називається «бук». Молоді букові дерева не плодоносять. Перший цвіт рослини після 20 років, а насіння визріває на деревах, яким 40-80 років, причому букове дерево не виношує букових горіхів щороку, а щедрий урожай, зазвичай, кожні 5-8 років. Плоди бука є слабо отруйними, проте їх токсин фагін нейтралізується нагріванням. Тому смажене насіння бука використовувалося як заміник кави, для виготовлення борошна, а букову олію можна споживати у їжу. У багатьох германських мовах назва дерева співпадає зі словом «книга». Це пов'язано з тим, що перші руни писалися на дерев'яних букових паличках або на корі бука (звідси і «буква»). Перші друкарські верстати також були буковими.

ВИШНЯ ДРІБНОПИЛЬЧАСТА (САКУРА)

Prunus serrulata L.

Сакура – декоративна рослина, яка асоціюється з Японією та японською культурою, є традиційним символом жіночої молодості та краси.

ОПИС. Дерево висотою до 10 м, з лікоподібною формою крони (до 8 м в діаметрі). Листя еліптичної форми, дрібнопильчасті, із загостреними кінцями. Поверхня листків глянцева, а колір – світло-зелений влітку, яскраво-оранжевий восени. Сакура цвіте у травні, дуже рясно. Квіти запахні, махрові, рожеві, зібрані у пучки та розташовані уздовж всієї довжини гілок. Плоди їстівні, кислі, червоні, жорсткі. Існує понад 200 сортів сакури.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Сакура – популярне декоративне дерево, яке часто використовується для прикраси великих паркових зон, водоймищ, алеї і присадибних ділянок. В Китаї та Японії без цього дерева немає жодного парку, адже сакура чудово поєднується з іншими листяними рослинами. З плодів сакури японці роблять вино.

ЦЕ ЦІКАВО... В Японії є окреме слово «ханамі», що означає традицію споглядання сакури, свято милування рослиною. В сезон її цвітіння в новинах передають своєрідний метеопрогноз (в яких містах Японії і коли цвістиме це дерево), а іноді, щоб посидіти під сакурою японцям слід вистояти чергу. Сакура – одне із найбільш популярних жіночих імен у світі. Зображення квітів сакури на техніці під час другої світової війни було мотиваційним для японських солдат. Сьогодні ця квітка також є в геральдиці японської армії та популярна тема татуювання серед чоловіків. Найстаріша сакура віком близько 2000 років росте в буддистському храмі м. Хокуто.

В Україні фестивалі сакури проводять на Закарпатті в Ужгороді, хоча дедалі більше міст України використовують цю рослину для озеленення.

В'ЯЗ ШОРСТКИЙ

Ulmus glabra Huds.

В'язи, на думку вчених, з'явилися на нашій планеті близько 40 мільйонів років тому. Поширені ці рослини в помірному поясі Європи, Північної Америки, Азії.

ОПИС. Листопадне дерево висотою до 30 м, з розлогою густою кроною. Кора гладенька, темно-коричнева, на гілках темно-бура. Молоді гілочки густо вкриті волосками. Листки обернено-яйцеподібні з загостреною верхівкою і несиметричною основою, з гострими зубчиками по краю. Невеликого розміру квітки зібрані в пучки і розташовані в пазухах листків, цвітуть до появи листків. Плоди – крилаті зелені горішки, дозрівають наприкінці травня.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Вид широко використовують у зеленому будівництві та садово-парковому господарстві. Деревина у в'яза міцна, пружна, порівняно легка, використовується в столярному виробництві, машинобудуванні та меблевій промисловості, для підводних і підземних споруд. Молоді пагоні можуть іти на корм худобі.

В'яз шорсткий – гарний весняний медонос. З нього рано навесні за сприятливих умов бджоли збирають багато пилку та нектару.

ЦЕ ЦІКАВО... Припускають, що латинська назва роду в'яза *Ulmus*, походить від кельтського слова «elm» – так цей народ називав дане дерево. Українська назва «в'яз» з'явилась, найімовірніше, через те, що деревина рослини дуже гнучка (в'язка). Інші поширені назви цього дерева в Європі – «ільм» або «берест», в Азії – «карагач», що у перекладі з тюркської мови означає «чорне дерево».

Деревина в'яза, перебуваючи у воді, не піддається гниттю. Через цю особливість дерево стало популярним в Європі – з його стовбурів виготовляли водопровідні труби. Для будівництва самого першого Лондонського мосту через Темзу опори створювалися саме з деревини в'яза. Відомо також, що з деревини в'язу виготовляли довговічні дуги, полози і голоблі для гужового транспорту.

ГІНКГО ДВОЛОПАТЕВЕ

Ginkgo biloba L.

Листопадна голонасінна реліктова рослина, єдиний сучасний представник родини Гінкгові, що населяла Землю за часів динозаврів, понад 250 млн. років тому. Ця древня рослина занесена до Червоної книги МСОП як вид, що перебуває під загрозою вимирання.

ОПИС. Дерево, яке при сприятливих умовах досягає висоти 20-30 м. Стрункий конусоподібний стовбур вкритий коричнево-сірою корою. За формою листок віялоподібний, нагадує два серця, зрощених разом. Рослина роздільностатева (двodomна), чоловічі і жіночі шишки ростуть на різних деревах. Утворюють пилок чоловічі екземпляри у травні-червні, а у вересні на жіночих дозрівають жовтувато-сріблясті м'ясисті шишкотягоди, тому назва гінкго в перекладі з китайської «сріблястий абрикос». Гінкго досягає зрілості й у 25-30 років, до того часу важко визначити його стать.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Гінкго використовують для озеленення міст. Дерево стійке до забруднення повітря, холоду, вітру, вірусних та грибкових захворювань, опромінення. З лікувальною метою використовують листя і шишкотягоди, що містять понад 40 біологічно активних речовин і застосовуються при лікуванні майже 30 хвороб. Недарма гінкго називають деревом молодості і здоров'я.

ЦЕ ЦІКАВО... В Китаї гінкго дволопатево – священне дерево. Листок гінкго є символом єднання двох люблячих сердець. У Китаї та Японії існує звичай з нагоди весілля та народження дитини садити біля будинку гінкго. Крім того, гінкго білоба є символом міста Токіо. У Німеччині цю рослину називають «деревом Гете», бо поет написав у 1815р. вірш «Гінкго білоба» і присвятив його своїй коханій Маріанні.

Шишкотягоди гінкго мають різкий запах згірклої олії, тому в Європі та Америці в парках вирощують лише чоловічі рослини. Щоправда, в Японії і Китаї гінкго є «плодовим» деревом. Шишкотягоди вимочують, а підсмажене насіння є делікатесом.

ГЛЕДИЧІЯ ТРИКОЛЮЧКОВА

Gleditsia triacanthos L.

Вид названий на честь доктора Йохана Готліба Гледича, німецького професора ботаніки та директора Ботанічного саду в Берліні. Іноді її називають «американська акація» за зовнішню подібність, оскільки ця рослина родом з посушливих регіонів південного сходу Північної Америки.

ОПИС. Листопадне дерево з широкою ажурною кроною. Стовбур і гілки з розгалуженими колючками, які спочатку зелені, потім коричневі і дерев'яністі, часто зібрані в пучки. Вони є надійним захистом від природних ворогів. Листки складні, двічіпарноперисті, до 17-20 см завдовжки; розпускаються у квітні-травні. Квітки роздільностатеві, дрібні, малопомітні, зеленуваті, зібрані у вузьких китицях, пахучі, медоносні. Розпускаються у червні, після появи листків. Плоди – коричнево-червоні боби, до 50 см завдовжки, шкірясті, спіральсько-скручені, довго не опадають.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Гледичія – медоносна, харчова, лікарська, інсектицидна і декоративна рослина. Вона використовується в міському озелененні, в природних живоплотах, у ползахисних насадженнях, для укріплення ярів. Деревина гледичії міцна, важка, з красивим малюнком, використовується як будівельний і виробний матеріал, а також на паливо. Плоди її м'ясисті, солодкі, використовують як корм для свиней і кабанів. З її насіння виготовляють сурогат кави. Листки гледичії виділяють фітонциди, які згубно діють на шкідливі бактерії. Плоди містять сапоніни, алкалоїди, флавоноїди, дубильні й слизисті речовини, вітаміни С і К. Препарати гледичії застосовують при спазмах шлунково-кишкового тракту, проте великі дози можуть викликати отруєння!

ЦЕ ЦІКАВО... На батьківщині, в Північній Америці, гледичія триколючкова – це 45-метрові дерева, а голки в них – до 50 см завдовжки! Американці називають гледичію «дерево-воїн». В Європі гледичія звичайна введена в культуру в першій половині XVII століття в садах поблизу Лондона. Гледичія переносить температури + 40-44⁰ С. Гледичія – рослина, яка покращує ґрунт, адже на її коренях є велика кількість бульбочок з азотфіксуючими бактеріями, які збагачують ґрунт сполуками Нітрогену.

ГОРІХ МАНЬЧЖУРСЬКИЙ *Juglans mandshurica* Maxim.

Дерево родини горіхових, походить із Східної Азії. Цікава шатрова ажурна крона горіха зіткана з рогатих гілок, прикрашених досить великими пір'ястими листками.

ОПИС. Дерево може досягати 20-27 м висоти, а жити – до 250 років. Листки непарноперистоскладні, великі. Квітки дрібні, одностатеві. Цвіте рослина у квітні-травні. Плоди – горіхи, схожі до грецького, але товстостінніші та дрібніші.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Рослина активно використовується в озелененні міст, є медоносом. Плоди горіха їстівні, застосовуються у народній медицині та у косметології. Деревину використовують у меблевому виробництві (високоякісна фанера, шпон), а шкаралупу горіхів та корені – у декоративно-прикладному мистецтві (сувеніри, шкатулки, прикраси). З кори і листя горіху, що містять дубильні речовини, отримують стійку фарбу для обробки меблів.

ЦЕ ЦІКАВО... Горіх маньчжурський, або далекосхідний, поширений в Кореї, північному Китаї на Далекому Сході. Ростає по берегах водойм. Тому він більш морозостійкий, ніж волоський (грецький) горіх і може витримувати морози до -47 градусів, проте є дуже вологолюбною рослиною, що не виносить посухи. Медицина використовує кору, шкаралупу, плоди горіха. Адаже препарати з цієї рослини мають в'яжучу, дезінфікуючу, протівірусну і протимікробну дію, а також сприяють загоюванню ран, виразок. Цікава назва горіху – «жолудь Юнітера» – пов'язана з міцністю ступок його плодів.

ДУБ ЗВИЧАЙНИЙ

Quercus robur L.

Дуб звичайний – одна з найпоширеніших деревних рослин помірної смуги Європи та найдовговічніший вид дерев в Україні.

ОПИС. Дерево 30-35 м заввишки з розлогою кроною. Листки перистолопатеві. Квітки одностатеві. Рослина однодомна. Тичинкові квітки у повислих сережках, маточкові – в головчастих суцвіттях. Запилюється вітром. Плід – жолудь, що складається з горіха, зануреного у плюску («чашечку») на довгому черешку, плодоніжці.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Дуб звичайний, або черешчатий – цінна лікарська, харчова, медоносна, кормова, фітонцидна, фарбувальна і декоративна рослина. Цінність мають жолуді, кора, листя, деревина. З жолудевого борошна печуть оладки, печиво. У Франції й Англії – торти, кекси, тістечка тощо. З підсмаженого насіння готують каву. Настій кори використовують як в'яжучий і протизапальний засоби для полоскання порожнини рота, горла. З деревини і кори вилучають дубильний екстракт. З листя добувають стійкий барвник. Жолуді – високопоживний корм для дикої фауни і свійських тварин. Дуб – продуктивний весняний медонос.

ЦЕ ЦІКАВО... Дуб – символ сили, мужності, вогню, довголіття. В давнину люди поклонялися дубові, вірячи в його чудодійну силу. Він виступав аналогом святині (храму), місця, де здійснювалися релігійні обряди, жертвопринесення. На культ священних дубів у Київській Русі вказують знахідки на берегах річок поблизу Києва й Чернігова. На дубових стовбурах, які пролежали у воді майже тисячу років, добре збереглися вставлені щелепи дикого вепра, що свідчить про культовий характер цих дерев. Нині одна з таких знахідок зберігається у Київському музеї народної архітектури та побуту. За християнства виникло повір'я, ніби під дубом ховаються від Божого гніву чорти, й саме тому стріли-блискавки часто влучають у стовбур. Із тієї причини й остерігалися переховуватися від грози під цим деревом.

ДУБ СКЕЛЬНИЙ

Quercus petraea (Matt.)

Дуб скельний зустрічається в країнах Європи і в країнах Малої Азії, найчастіше в гірській місцевості. В Уельсі він визнаний національним символом, за що і отримав другу назву – *дуб уельський*. У природі він утворює змішані і дубові ліси. В Україні дуб скельний охороняється.

ОПИС. Листопадне дерево висотою до 30-40 м з яйцевидною чи округлою кроною. Листки видовжені, оберненояйцевидні, складаються з 5-7 пар лопатей. Головна відмінність скельного дуба від звичайного – у його цвітінні й розташуванні жолудів. Квітки одностатеві. Тичинкові квіти розташовані в повислих сережках, а маточкові – розміщені на коротких квітконіжках (ще одна назва дуба скельного – *дуб сидячоквітковий*). Плоди – жолуді зеленувато-коричневі, майже круглої форми, з шорсткою плюскою, яка кріпиться безпосередньо до гілки дерева. Цвіте з квітня по травень, жолуді дозрівають у вересні та жовтні.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. У народній медицині широко використовуються кора і листки дерева, оскільки вони містять різні корисні кислоти, терпеноїди і дубильні речовини. Відвар кори дуба є профілактичним засобом захворювань порожнини рота, ефективний при отруєннях, опіках, проблемах зі шкірою, при захворюваннях шлунково-кишкового тракту. Деревина дуба скельного – одна з найбільш цінних, її використовують в кораблебудуванні, з неї роблять паркет, меблі й бочки для «старіння» лікерів.

ЦЕ ЦІКАВО... У дуба жолуді дуже поживні. XII столітті в Німеччині спеціально вирощували дуби для годування їх плодами свиней. Археологи припускають, що спочатку хлібною рослиною була зовсім не пшениця, а дуб.

Є дані, що із галлів на дубових листках (їх називають чорнильними горішками), раніше робили чорнила. Для цього готували їх відвар і додавали до нього розчин залізного купоросу. Зливаючи дві слабо забарвлені рідини, отримували абсолютно чорну рідину. Цей хімічний «фокус» пояснюється просто. У галлах міститься багато дубильних речовин, що мають здатність, з'єднуючись з солями заліза, давати густе чорне забарвлення. Саме за допомогою таких чорнил були написані теорія Ньютона і твори Моцарта!

ДУБ ЧЕРВОНИЙ

Quercus rubra L.

Червоний, або північний дуб походить із Північної Америки. Він є державним деревом Нью-Джерсі. До Європи був завезений в XVII столітті. Своїй назві завдячує листю, яке восени набуває насичено-червоного кольору.

ОПИС. Листопадне дерево родини Букові заввишки до 30-35 м з густою шатроподібною кроною. Листки червоного дуба глибоковиїмчасті, мають загострені лопаті. Квітки одностатеві. Рослина однодомна. Цвіте одночасно з розпусканням листків. Чоловічі квіти зібрано у звисаючі сережки, жіночі – дуже маленькі поодинокі або по 2-3 в китицях. Плоди – жолуді, кулясто-яйцеподібної форми. На відміну від дуба звичайного, досягають восени наступного року після цвітіння.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Червоний дуб завдяки високій декоративності та стійкості до міських умов широко використовується в озелененні міст, а також при будівництві парків та лісопарків. Висаджується в групових і одиночних посадках. Деревина дуба застосовується у вагонобудуванні, будівництві, для виробництва облицювальної фанери. В ній в 2,0-2,5 рази міститься менша кількість дубильних речовин порівняно з дубом звичайним, що зумовлює нижчу стійкість деревини дуба червоного до дереворуйнівних грибів. Дуб червоний має високі фітонцидні властивості.

В останні роки дуб червоний в Європі вважають агресивним інвазивним видом, що витісняє місцеві види дерев. Тому проводять заходи з недопущення його проникнення в лісові екосистеми.

ЦЕ ЦІКАВО... Північний червоний дуб з колоніальних часів був улюбленим об'єктом лісозаготівників і особливої популярності набув у Європі. Є дані, що перші дерева цього виду були висаджені в саду єпископа Комптона, поблизу Фулхема в Англії в кінці 17 століття. У 1924 році в Бадені (Німеччина) було понад 450 акрів плантацій червоного дуба.

Жолуді дуба є джерелом їжі для багатьох птахів. Білки, миші, щури, олені, свині і ведмеді також споживають жолуді. Проте дубильні і галові кислоти, що містяться в жолуді, можуть отруювати як собак, так і коней, приводячи до важких шлунково-кишкових і ниркових захворювань.

КАТАЛЬПА БІГНОНІЄПОДІБНА

Catalpa bignonioides Walt.

Катальпа походить з Північної Америки. В Україну рослину завезли ще у ХІХ ст. для озеленення вулиць. Інша назва рослини – «індіанське бобове дерево», а назва рослини походить від назви індіанського племені «*catob*».

ОПИС. Дерево заввишки до 15 м, з пишною кулястою або серцеподібною кроною. Листки великі (до 20 см), яйцеподібні. При розтиранні мають неприємний запах, з'являються у квітні-травні, опадають в жовтні. Листя рослини виділяє сік із глікозидами, із-за чого під деревом не ростуть інші рослини та його майже не поїдають комахи-шкідники. Квітки білі із жовтими смужками всередині, зібрані у великі суцвіття волоті. Цвітіння у червні-липні. Плід – довга (20-40 см), звисаюча, стручкоподібна коробочка, що дозріває у жовтні і зберігається протягом всієї зими.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Використовується як декоративна рослина для озеленення міст. Завезена у Європу ще у 18 ст. природознавцем Марком Кейтсбі, сьогодні катальпа набуває популярності серед садоводів із-за декоративних квітів з приємним яблучним ароматом і гарної крони. Ботаніки виділяють вісім видів роду катальпа, серед яких найбільше практичне значення мають катальпа бігнонієподібна (*Catalpa bignonioides*) і катальпа чудова (*Catalpa speciosa*). Серед індійських племен відвари кори рослини використовувалися для боротьби з малярією і як глистогінне.

ЦЕ ЦІКАВО... Існує китайська легенда щодо появи катальп на Землі. Давно ворогували між собою слони та мавпи. Коли до мавп у полон потрапляли слони, то їм відривали вуха і розвішували на деревах. А коли до слонів потрапляли мавпи, то вони розвішували хвости мавп на деревах. Так і з'явилися катальпи – дерева мавпячих хвостів (довгі плоди) і слонових вух (великі листки). Європейці ж називають катальпу «деревом шнурків», «макаронним деревом» або «сигарним деревом» із-за форми плодів – довгих коробочок.

КАШТАН ЇСТІВНИЙ

Castanea sativa Mill.

Довголітнє дерево з родини Букових, що живе до 500 років. Батьківщиною його вважають Малу Азію.

ОПИС. Дерево заввишки 20-35 м. Діаметр стовбура може сягати 2 м. Крона розлога, правильної яйцеподібної або овальної форми. Довгасто-еліптичне листя велике (до 25 см). У молодому віці воно червонувате, знизу опушене, влітку – жовтувато-темно-зелене, восени – яскраво-жовте. Цвіте у липні. Квітки зібрані в довгі колосоподібні суцвіття. Плоди – горіхи, мають багатий хімічний склад та високу харчову цінність.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Деревина високих технічних якостей, дуже еластична, міцна і досить тверда, піддається згину. Широко використовується у будівництві і для виготовлення різних виробів. Листя має лікувальні властивості. Плоди дуже смачні: їх вживають у їжу у вареному, смаженому і печеному вигляді. Дерево називають ще «хлібним», «рис, що росте на деревах», а з його плодів виробляють борошно.

ЦЕ ЦІКАВО... Як у випадку з попкорном, усередині шкаралупи каштана міститься волога. Коли він нагрівається, ця волога може з силою розірвати шкаралупу, тому завжди потрібно надрізати шкаралупу каштана, щоб виходив пар, інакше станеться вибух. Каштани дуже популярні в Південній Америці, Італії, Франції, проте 40 % цих плодів у світі з'їдають китайці. У Франції на Різдво і Новий рік подають спеціальне частування – зацукровані каштани, які називаються *marron glace* (марони).

Найбільшим деревом вважається каштан «Сотня коней» на східному узбережжі Сицилії. Дерево увійшло в книгу рекордів Гіннеса, оскільки має найбільший обхват стовбура – 57,9 м. Каштан має один корінь, але кілька стовбурів. Як свідчить легенда, одного разу королева Джованна I Арагонська (за іншою версією Джованна I Неаполітанська) зі своїми 100 лицарями сховалися під цим деревом в грозу. З тих пір каштан отримав назву «Сотні коней» і неодноразово згадується в італійських віршах і піснях. В Україні каштан їстівний потрапив у 16 столітті. Сьогодні цю рослину можна зустріти у Криму та Південно-Західних Карпатах. Ці рослини досить вибагливі і потребують теплого і вологого клімату.

МАГНОЛІЯ КОБУС

Magnolia kobus DC.

Магнолія – одна із найдавніших квіткових рослин на Землі. Перші представники цього роду з'явилися ще в епоху динозаврів. Свою назву рід *Magnolia* отримав на честь французького ботаніка П'єра Маньоля.

ОПИС. Листопадне дерево висотою до 25 м з густою кроною. Кора темно-сіра, листові бруньки ледве опушені, квіткові – сильно опушені. Листки прості, обернено-яйцеподібні. Квітки двостатеві, молочно-білі, цвітуть до розпускання листків. Квіти цих рослин пристосовані до запилення за допомогою жуків, адже з'явилися рослини задовго до появи бджіл. Плід – шишкоподібна скручена багатolistянка. Насіння оточене м'яккою, ароматною, маслянистою червоною оболонкою, яка приваблює птахів. Саме в результаті поїдання ними насіння забезпечується розповсюдження рослин.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Магнолія кобус – одна з найбільш морозостійких видів магнолій, вона досить газо- і пилостійка. Як високодекоративна красивоквітуча рослина успішно використовується в поодиноких посадках, групах та алеях. В якості лікарської сировини найчастіше використовуються листки магнолії – в них містяться ефірні масла, флавоноїди і алкалоїди, мінеральні речовини. Квітки, корені та плоди магнолії також багаті на корисні речовини. Ефірна олія магнолії застосовується в косметології, парфумерії та ароматерапії. Рослина є чудовим антисептиком.

ЦЕ ЦІКАВО... Магнолія – одна із найпопулярніших рослин у Китаї, Кореї та Японії. За часів правління Китайського імператора пелюстки білої магнолії подавали на імператорський стіл як делікатес. Магнолія була символом чистоти і насолоди для імператора, сина Неба. Якщо ж він дарував комусь квітку магнолії, то це вважалося найвищою нагородою.

В Японії магнолія є символом непорочності, благородства, наполегливості і любові. За часів самураїв деревина магнолії традиційно використовувалася для виготовлення руків'я і піхов японських мечів.

МОДРИНА ЄВРОПЕЙСЬКА

Larix decidua Mill.

Струнке, високе (20-40 м), довговічне (до 600 р.), світлолюбне дерево, виникло в кінці мезозойської ери, значно пізніше сосни, ялини та кедра. Поширена у лісах Західної і Центральної Європи, доходючи до Карпат.

ОПИС. Хвоя світло-зелена, із сизуватим нальотом, зібрана в пучки по 20-60 шт. Восени хвоя забарвлюється в золотаво-жовтий колір і опадає. Рослина однодомна, чоловічі і жіночі шишки розміщуються на одній рослині. Шишки яйцеподібні або майже циліндричні. Насіння висипається ранньою весною або влітку наступного року, а порожні шишки залишаються на дереві кілька років.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Деревина модрина має надзвичайну міцність і довговічність. Використовується в найбільш відповідальних спорудженнях, оскільки вона майже не гниє (судна, вагони, водоспуски, телефонні стовпи, навіть балки будинків міста Венеції). Хвою і кору застосовують для виготовлення лікарських препаратів. Із живиці виготовляють терпентин, що використовується у медицині та виготовленні лаків, каніфолі. Модрина найбільш стійка в озелененні великих промислових центрів, успішно витримує забруднення повітря димом та газами. Цінна декоративна рослина.

ЦЕ ЦІКАВО... Найстарішою модриною вважають дерево в штаті Монтана в США, вік якого 1011 років. Модрина занесена в книгу рекордів Гіннеса як найбільш морозостійке дерево, що витримує морози до -65°C . Дерево настільки світлолюбне, що припиняє рости вночі. Модрину називають «хвойним дубом» за високу щільність деревини та високу питому вагу. Це дерево тоне у воді! Венеція, вибудована впродовж V-IX ст. на палях із сибірської модрина, які скам'яніли і не руйнуються під дією води. Найбільший відсоток площі лісів займає модрина. Назва «модрина», ймовірно, походить з чеської «*modřin*» та польської «*modrzew*», що значить «блакитний», адже деревина має синюватий відтінок.

ПЛАТАН ЗАХІДНИЙ

Platanus occidentalis L.

Декоративне листопадне дерево з масивним стовбуром із гладенькою корою світло-сірого забарвлення, що легко відділяється тонкими пластинками.

ОПИС. Дерево висотою близько 30 м, на батьківщині – Північній Америці – росте вище 45 м. Листок три- або п'ятилопатовий, зелений, великий, ззовні нагадує листок клену. Квітки дрібні, зібрані в одностатеві головки (чоловічі – жовтуваті, жіночі – червоні) на довгих звисаючих квітоніжках. Запилюються вітром. Плід – горішок, який містить пучок волосків. Від схожого платана східного, або чинари (*Platanus orientalis* L.), платан західний, або сикимор, відрізняється менш розсіченим листям з довшими черешками.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Платан має високу декоративну привабливість, тому його використовують для озеленення міст у вигляді поодиноких чи групових насаджень. Цінують і деревину платана, яка має різноманітні відтінки, легко піддається обробці. Її використовують для оздоблення інтер'єру, виготовлення меблів, декоративних виробів та у парфумерному виробництві, адже деревина має приємний аромат. В Україні найбільш довголітні платани ростуть у Карпатах (два платани, вік яких близько 500 років, за історичними відомостями, були посаджені в Ужгородському замку близько 1610 р.).

ЦЕ ЦІКАВО... У платана є чимало народних назв – «дерево-гудзик» (за форму плодів), «безсоромниця» (за властивість скидати кору), а слово «платан» значить «широкий». В Древній Спарті платани вважали деревом Єлени Прекрасної, а греки присвячували його Аполлону, Діонісу, Гераклу. Під час розквіту Римської імперії північні землі «завойовував» платан східний – римляни висаджували його скрізь, видозмінюючи місцеві ландшафти. Найстаріший тисячолітній платан східний висотою близько 50 метрів діаметром понад 13 м росте в Туреччині і має назву «Сім братів».

СВИДИНА БІЛА (ДЕРЕН БІЛИЙ) *Swida alba* (L.) Opiz. (*Cornus alba* L.)

Свидина належить до родини Кизилові. Латинська назва «*cornus*» перекладається як «ріг», що пов'язано з незвичайною деревиною – твердою, важкою, з красивою червонуватою текстурою. В античності вона використовувалась для створення мисливських луків, оскільки має властивість згинатися і не ламатися.

ОПИС. Листопадний чагарник висотою до 2-3 м, з прямостоячими, довгими, прутковидними, криваво-червоними пагонами; молоді пагони зазвичай із сизим нальотом. Листки яйцеподібно-еліптичної форми. Особливо декоративною є сріблясто-облямована форма свидини із світлими краями листків *C. alba f. argenteo-marginata* (Rehd.). Квітки жовтувато білі, зібрані в суцвіття щиток. Плоди – кулясті кістянки білого кольору з сизуватим відтінком, неїстівні.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Свидина біла належить до невибагливих до ґрунту рослин, вона добре переносить загазованість міста, морозостійка. За рахунок оригінального зовнішнього вигляду чагарник застосовується в ландшафтному дизайні. Культуру висаджують як одну, так і в групі з іншими рослинами. Застосовують для міксбордерів з хвойних і листяних чагарників. Чудово виглядає живопліт із свидини білої.

Крім естетичного, свидина біла має і практичне значення. Її деревина добре піддається обробці і слугує непоганим міцним матеріалом для виготовлення тростин і різних художніх виробів. Рослина лікарська, з її ягід готують відвари і настої, що застосовуються у боротьбі з порушенням метаболізму, ожирінням, діабетом, гіпертонією, шкірними патологіями, простудними захворюваннями.

ЦЕ ЦІКАВО... Свидину білу також називають білим кизилом. А на Заході і в США її називають собачим деревом (*dogwood*). Ймовірно, це пов'язано з тим, що плоди дерену нагадують вовчі ягоди. Або ж *dogwood* – це видозмінена форма слова *dagwood*, що означає «деревина». Раніше з деревини даного чагарника робили зброю (ножі, кинджали, луки).

Від назви рослини походить назва польського міста Свідниця.

СПІРЕЯ ВАНГУТТА *Spiraea × vanhouttei* (Briot) Zabel

Гібрид спіреї катонської (*S. cantoniensis* Lour.) і трьохлопатевої (*S. trilobata* L.), культивується з 1868 року. Спірея Вангутта названа на честь Луї ван Гутта – прославленого бельгійського садівника і власника найбільшої у XIX ст. фірми з вирощування і постачання квітів.

ОПИС. Кущ до 2 м високою, з розлогими дугоподібно вигнутими донизу гілками, які утворюють ефектну «каскадну» форму крони. Листки прості, ромбічно-яйцеподібної форми, з 3–5 зубчастими округлими лопатями. Білі квітки, які зібрані у суцвіття щиток, рясно вкривають весь пагін по всій його довжині. Плід – листянка.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Даний вид досить широко використовується у ландшафтному дизайні. Спірея Вангутта – світлолюбна рослина, але непогано виносить і помірне затінення, вона невибаглива до ґрунту, морозостійка, переносить морози до -25 градусів.

Крім своїх декоративних якостей, спірея є чудовим медоносом і лікарською рослиною. У складі її квіток міститься аскорбінова кислота, ефірна олія, флавоноїди та дубильні речовини. Тому, в народній медицині часто використовують відвари та настої з квітів і пагонів чагарника для лікування ряду захворювань. Спірея має високу фітонцидну активність, що підвищує її санітарно-гігієнічну роль в оздоровленні довкілля.

ЦЕ ЦІКАВО... У степовій смузі в XIX століття спірея мала цілком практичне і зовсім не декоративне застосування – її тонкі і міцні пагони (прути) використовували як шомпола і батоги, але тепер це лише декоративна рослина. Цвітіння спіреї Вангутта в кінці весни надзвичайно ефектне, в цей час рослина повністю покривається білими суцвіттями. Завдяки схожості з пишною вінчальною сукнею в народі поширена назва чагарника – і «наречена».

СУМАХ ПУХНАСТИЙ (ОЦТОВЕ ДЕРЕВО)

Rhus typhina L.

Декоративне дерево, батьківщиною якого є Північна Америка. Відрізняється цікавим листям, що нагадує пальмове.

ОПИС. Сумах – невисоке світлолюбне дерево. Влітку листки зелені, а восени – оранжеві, яскраво червоні. Цвіте у червні-липні, плоди досягають у вересні-жовтні. Починає цвісти і плодоносити на четвертому-п'ятому році життя. Сумах – дводомна рослина. Жіночі квітки зеленувато-жовті, зібрані у густі волоті, довжиною 10-20 см, тичинкові – у більш крупні і рихлі волоті, червоні. Плоди – кулясті кістянки, густо покриті червоними волосками.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Назва «оцтове дерево» з'явилася тому, що індіанці здавна використовували витяжку з плодів сумаха як харчову приправу, що нагадує за смаком оцет. Дерево використовується у виноробстві, народній медицині. З деревини виготовляють різноманітні декоративні вироби. Сумах під час цвітіння – гарний медонос, а восени оригінальні шишкуваті плоди приваблюють птахів. Дерево дуже швидко росте і розмножується кореневими відростками. Широко застосовується у міському озелененні, приватних садибах.

ЦЕ ЦІКАВО... У багатьох країнах (Іран, Туреччина, Ливан, Єгипет) сушені і мелені плоди сумаха є спеціями, які використовують для маринування м'яса, приготування рису, заправки салатів. Із сумаху виготовляють фарби для шовку. Слово «сумах» найбільш ймовірно походить від арабського «суммах», що значить «червоний». Рослина містить багато дубильних речовин, тому використовується у шкіряній промисловості.

ФОРЗИЦІЯ ПОНИКЛА *Forsythia suspensa (Thunb.) Vahl.*

Форзиція походить з Китаю. Наукова родова назва дана рослині на честь шотландського ботаніка Вільяма Форсайта (англ. William Forsyth), який привіз рослину з Китаю у Європу.

ОПИС. Кущ до 2-3 м висотою з яйцеподібною кроною. Кора коричнево-сірого кольору. Листки видовжено-яйцеподібні, по краю зубчасті. Квітки яскраво-жовті, мають вигляд зірочок-дзвіночків, розміщуються по 1-3 в пазухах листків, утворюються на пагонах минулого року. Розквітає форзиція у березні-квітні до розпускання листків, але продовжує квітнути і тоді, коли листки вже розпустануться. Плід – коробочка з крилатим насінням.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Широко культивується в Україні. Росте швидко, краще розвивається на свіжих родючих ґрунтах. Морозостійка, досить посухостійка, витривала в міських умовах. Рекомендується для створення поодиноких посадок, невеликих груп, широких бордюрів, для декорування схилів. Форзиція – гарний ранній медонос. В Кореї із її деревини виготовляють смички для народних струнних інструментів. В Китаї – використовують у народній медицині.

ЦЕ ЦІКАВО... Ця рослина вважається символом весни, оскільки вона зацвітає однією з перших у весняний період. Її яскраві квітки піднімають настрій людям після довгої і холодної зими. Основною перевагою форзиції є рясне цвітіння яскраво-жовтими квітками на початку весни, коли інші дерева ще тільки починають прокидатися. Це зумовлює її популярність вже протягом 200 років у жителів Європи та Америки. Вирощування цього чагарнику в Китаї або Кореї налічує кілька тисяч років. Крім декоративних якостей, тут оцінили лікарські властивості форзиції – у древніх китайських трактатах вона включена в число п'ятдесяти головних лікарських рослин.

ЧУБУШНИК *Philadelphus coronarius* L.

Чубушник – рослина родини Гортензіїві. В Україні її знають здавна під назвою жасмин садовий. У дикій природі чубушник поширений у Північній Америці, Європі та Східній Азії.

ОПИС. Листопадний кущ до 3 м висотою. Кора молодих пагонів тонка, переважно коричнева, легко відшаровується. Листки продовгувато-яйцеподібні, на верхівці загострені. Нижня поверхня їх зазвичай злегка опушена, верхня гола. Квітки кремово-білі, зібрані у китцеподібні суцвіття, що формуються на кінцях коротких молодих пагонів. Квіти дуже ароматні, особливо у вечірню пору. Цвітуть у травні-червні. Плід – коробочка.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Це один із найкращих чагарників для озеленення та ландшафтного дизайну. Широко використовують в одиночних, групових посадках, для створення живоплотів, які ефектно виглядають у період цвітіння. Чубушник – хороший медонос. Його квітки і листки застосовують у медицині, косметології, в харчовій промисловості для ароматизації напоїв, кондитерських виробів, компотів, варення. У Китаї квіти додають в чай, настоєм з них промивають очі, роблять сироп від кашлю.

ЦЕ ЦІКАВО... Латинську назву (*Philadelphus*) рослина отримала на честь царя Єгипту Птолемея Філадельфа, а чубушником його називають тому, що з його міцної деревини з м'якою серцевиною робили чубуки і мундштуки для курільних люльок. У Франції з його стебел виготовляли дудки і флейти.

В Індії садовий жасмин називали «місячним світлом кохання», дівчата прикрашали їм своє волосся і використовували в косметиці. Вчені помітили, що жасминовий запах тонізує і збуджує функції головного мозку, стимулює творчість, народження оригінальних ідей. Також він зміцнює почуття власної гідності, відчуття благополуччя, допомагає адаптуватися.

ШОВКОВИЦЯ ЧЕРВОНА, форма плакуча

Morus rubra L. f. pendula

Шовковиця (*Morus*) – дерево, що належить до родини Тутові. Плакуча форма шовковиці виведена з декоративною метою завдяки роботі селекціонерів.

ОПИС. Дерево висотою до 3-5 м з плакучою кулястою кроною. Висота його залежить від висоти штамба, на яке воно щеплено. Листки шорсткі на дотик, яйцевидної форми із загостреною верхівкою. Квітки роздільностатеві, дрібні, зібрані у пониклі суцвіття. Шовковиця належить до дводомних рослин, тому для запліднення необхідні жіночі та чоловічі екземпляри. Плоди темно-червоні, зібрані у зрослі супліддя, зовні нагадують плоди ожини.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Цінна декоративна форма, легко переносить стрижку і формування крони. Використовуються в ландшафтному дизайні як для одиночної посадки на газоні, так і для облаштування зелених альтанок. Завдяки своїй стійкості до забруднення атмосфери промисловими викидами та пилом, рослина придатна для озеленення промислових зон міст.

Має шовковиця смачні плоди з підвищеним вмістом біологічно активних речовин, вітамінів та мікроелементів. У листках міститься комплекс корисних речовин, який робить їх цінними, особливо для хворих на цукровий діабет.

ЦЕ ЦІКАВО... На Сході шовковицю, або тулове дерево, називають «деревом життя». У країнах Сходу і Середній Азії тулове дерево вважається священним. З його кори роблять амулети і обереги. Саме під шовковицею на вулиці біля будинку ставлять стіл, за яким збирається вся родина, адже злі сили і духи не підходять близько до шовковиці, а значить – всі члени сім'ї тут у безпеці. Ці традиції шануються донині.

Листки шовковиці (зокрема, білої шовковиці) є джерелом харчування гусені тутового шовкопряда, лялечки яких використовують для виробництва натурального шовку. Звідси і пішла назва цього роду.

ЯЛІВЕЦЬ ЗВИЧАЙНИЙ

Juniperus communis L.

Ялівець росте на Землі вже понад 50 мільйонів років, тому вважається реліктовою рослиною. У давнину його називали верес, яловець, моржуха, бружжегельник, можжегельник. Найпоширеніша назва «ялівець», ймовірно, походить від словосполучення «між ялин». Тривалість життя рослини може досягати 500-1000 років.

ОПИС. Вічнозелене деревце 4–6 м заввишки з конусоподібною кроною, або кущ з галузистими пагонами. Хвоїнки лінійно-ланцетні, досить м'які, зібрані в пучках по три. Рослина дводомна: на одних рослинах розвиваються лише чоловічі шишечки, які мають вигляд жовтих колосків, на інших – жіночі, подібні до зелених бруньок. Після запліднення жіночі шишечки перетворюються на зелену шишкоягоду, що дозріває лише на наступний рік, набуваючи синьо-чорного забарвлення.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Ялівець звичайний є одним з найпоширеніших видів в декоративному садовому озелененні. Морозостійкий, не примхливий до ґрунтових умов і розташування, посухостійкий. Хвоя ялівця не має собі рівних за своїм бактерицидним властивостям. З деревини ялівцю звичайного виготовляли столярні вироби, декоративні світильники, ліхтарі, шкатулки. Пагони ялівцю застосовують для дезінфекції приміщень, хвою і шишки – для ароматичних ванн. Деревина ціниться в будівництві та в меблевій промисловості. Шишкоягоди використовують у фармацевтичній, парфумерній і харчовій промисловості.

ЦЕ ЦІКАВО... У стародавніх слов'ян ялівець був символом вічного життя. У посуді з ялівцю, який використовували у Київській Русі, не прокисало молока навіть у жаркий день. Із біблійних часів ялівець вважали магичною рослиною, здатною відганяти злих духів. У стародавньому Єгипті та Греції ялівець використовували для профілактики епідемій. У Британії ялівцю приписували чудодійні властивості, які повертають молодість. У давнину індійці Північної Америки посилали людей туди, де росте ялівець, щоб вилікуватися від туберкульозу.

ЯЛІВЕЦЬ КОЗАЦЬКИЙ

Juniperus sabina L.

У природі ялівець козацький поширений у Південній і Центральній Європі, Середній і Південно-Східній Азії, Сибіру, на Кавказі і в Криму. Природні ландшафти його зростання – це вапнякові схили, голі гірські та піщані схили. В Україні росте на Закарпатті.

ОПИС. Низькорослий дводомний вічнозелений сланкий чагарник до 1,0-1,5 м заввишки. Листки – хвоя двох типів (у молодих рослин голкоподібні, неколючі, а у дорослих – лускоподібні листки). Характерною ознакою виду є різкий запах, який видає хвоя і пагони при розтиранні, що містять отруйну ефірну олію сабінол. Жіночі шишкотягоди синьо-чорні, вкриті восковим нальотом, дозрівають восени першого року або на другий рік навесні.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Ялівець козацький – один з найбільш витривалих ялівців, може легко пристосуватися до умов будь-якої місцевості. Він широко використовується у ландшафтному дизайні. Його застосовують для покриття і закріплення схилів, оскільки коріння цього чагарнику зміцнює ґрунт. Ефірні масла, які ялівець виділяє в повітря, мають бактерицидні властивості. У культурному садівництві вид відомий з кінця XVI століття. Шишкотягоди ялівцю козацького неїстівні і навіть отруйні.

ЦЕ ЦІКАВО... Ялівець козацький згадується в роботах давньогрецького вченого Діоскорида. Існує також легенда про блудницю Сабіну (звідси і назва рослини), яка використовувала отруту, що міститься шишкотягодах ялівцю як засіб позбавлення від небажаної вагітності. Ялівець відноситься до числа найбільш отруйних рослин в світі. Отруєння його шишкотягодами може привести до сильних судом, паралічу і навіть до смерті. Отруйні не тільки шишкотягоди, а й пагони цієї рослини.

Ще наші давні предки помітили, що там, де росте ялівець, простір навколо кущів стає чистим від шкідливих бактерій. Вони трактували це по-своєму, використовуючи ялівець в якості зброї проти злих духів. Українські козаки за допомогою цієї рослини позбувалися від похмілля. Для цього вони просто укладали молодця, який зловживав алкоголем, у зарості ялівцю. Пагони ялівцю козацького містять в собі ефірне масло, яке використовується як ефективний засіб від бородавок та для лікування виразок на тілі.

ЯЛИНА КОЛЮЧА (форма блакитна)

Picea pungens Engelm. f. *glauca*

Одне із найкрасивіших у світі хвойних дерев, живе понад 400-600 років. Родом ялина колюча з Північної Америки. Має багато різновидів і форм, зокрема блакитну (*glauca*).

ОПИС. Дерево струнке, з правильною конусоподібною кроною, висотою зазвичай до 30 м. Дана форма ялини колючої має хвою з блакитним відтінком, яка жорстка і дуже колюча. Шишки циліндричні, в зрілому стані стають світло-коричневими (до 10 см довжиною). Насіння дрібне (2 мм довжиною), з коротким жовтувато бурим крилом. Рослина світлолюбна, засухостійка, морозостійка.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Декоративне дерево, застосовується для одиноких або групових декоративних композицій, рядових посадок уздовж алей. Як і всі хвойні, виділяє багато фітонцидів.

ЦЕ ЦІКАВО... У хвої ялини в шість раз більше вітаміну С, ніж в лимоні. Ялина блакитна – символ штатів Юта та Колорадо у Сполучених Штатах Америки. Блакитний колір хвої надає шар воскового нальоту.

У багатьох народів ялину не висаджували в садку, вважаючи, що її близькість до дому може викликати смерть господаря. Такі забобони, ймовірно, були пов'язані з традицією прикрашати вінками з гілок ялини домовини та/або небезпечністю цього дерева, що легко займається і може впасти на будинок, викликавши пожежу.

ЯСЕН ЗВИЧАЙНИЙ

Fraxinus excelsior L.

Ясен відноситься до довгожителів (вік дерева може досягати 200-250 років) та є швидкозростаючою рослиною. Належить до родини Маслинових (*Oleaceae*).

ОПИС. Високе листопадне дерево, що досягає 40 м. Крона розлога. Листки ясена складні, непарноперисті, супротивні, складаються з 7-15 листочків. Квітки бувають не мають ні чашечки, ні віночка, зібрані у щільні суцвіття волоть. Жіночі суцвіття довші за чоловічі. Цвітіння починається в травні, до появи листків. Плоди – видовжено-еліптичні крилатки. Тримуються на дереві протягом усього зимового періоду.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ. Цінне дерево для озеленення міст, створення парків, алей, обсадки доріг. Деревина рослини має високу міцність та гнучкість. Раніше з ясена виготовляли бойові палиці, кілки, рогатини, луки, списи і стріли, саме тому в античні часи це дерево вважалося символом війни. У мирні часи ясен йшов на виготовлення саней, коромисел, коліс, дрібних виробів, сувенірів, посуду. В наш час з деревини ясена виготовляють паркет, облицювальний матеріал, гвинти легких літаків, гімнастичні бруси, предмети спортивного інвентарю. Деревина використовується в суднобудуванні, авіабудуванні, вагонобудуванні. Плоди ясена містять жирні олії, вживаються в їжу. З насіння ясена отримують темно-зелене масло, яке йде на виробництво фарби, штучного каучуку і мила. Кора багата дубильними речовинами, з неї отримують синю, чорну, коричневу фарбу.

ЦЕ ЦІКАВО... Ясеню поклонялися багато народів. Його називали «деревом пізнання», вважали символом мудрості і життя. В українському народному фольклорі він уособлює страждання. У міфології древніх скандинавів сили природи представлялися у вигляді величезного ясена, що підтримує небесне склепіння.

Наші прадіди вважали, що ясени здатні освітлювати світ навколо себе, тому їх часто висаджували поруч з будинком, щоб уникнути сімейних сварок і відчуття згуртованості сім'ї. Слова «ясен» походить від слова «ясний», оскільки це дерево має ажурну крону і під ним багато світла.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Всеукраїнська велика енциклопедія рослин [Електронний ресурс]. – URL: <http://roslunu.com.ua/>
- Дендрофлора України. Дикорослі й культивовані дерева і кущі. Покритонасінні. Ч. I / М.А. Кохно, Л.І. Пархоменко, А.У. Зарубенко та ін; За ред. М.А. Кохна. — К.: Фітосоціоцентр, 2002. — 448 с.
- Дендрофлора України. Дикорослі й культивовані дерева і кущі. Покритонасінні. Ч. II / М.А. Кохно, Н.М. Трофименко, Л.І. Пархоменко та ін; За ред.М.А. Кохна. — К.: Фітосоціоцентр, 2005. — 716 с.
- *Заячук В. Я.* Дендрологія: підручник, видання друге, зі змінами та доповненнями. – Львів: Сполом. – 2014. – 676 с.
- *Калініченко О. А.* Декоративна дендрологія: Навч. посіб. — К.: Вища шк., 2003. — 199 с.
- Парк КПІ [Електронний ресурс]. – URL: <https://kpi.ua/park?page=2>
- <https://tsikavi-fakty.com.ua/60-tsikavyh-faktiv-pro-yalivets/>
- <https://landshaft.org.ua/khvoyni-dereva-ta-kushchi/yalivets-juniperus>
- <https://ukr.agromassidayu.com/mozhzhevelnik-kazackij-tamariscifoliya-opisanie-uhod-i-razmnozhenie-read-713003>
- <https://tsikavi-fakty.com.ua/45-tsikavyh-faktiv-pro-duby/>

zu.edu.ua/digital-guide.html

Сторінка проєкту на офіційному сайті
Житомирського державного університету
імені Івана Франка

Бакалаврат

091 Біологія

101 Екологія

102 Хімія

014.07 Середня освіта
(географія)

Магістратура

091 Біологія

101 Екологія

102 Хімія

014.05 Середня освіта (Біологія та здоров`я людини)

014.06 Середня освіта (Хімія)

<https://zu.edu.ua/natural>

вул.Пушкінська, 42

м. Житомир

Житомирський державний університет імені Івана Франка